

ДУХОВНЕ ЗДОРОВ'Я ЯК СКЛАДОВА САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

SPIRITUAL HEALTH AS A COMPONENT OF SELF-ACTUALIZATION OF THE INDIVIDUAL

Карленко Н. В.

Кандидат філософських наук,
директор, Комунальний заклад освіти «Криворізький ліцей
«Джерело» Дніпропетровської обласної ради»,
м. Кривий Ріг, Україна

Nataliia Karlenko

Candidate of Philosophical Sciences,
Director, Municipal institution "Kryvyi Rih's lyceum
"Dzherelo" Dnipropetrovsk regional council",
Kryvyi Rih, Ukraine

У статті проаналізовано місце духовного здоров'я в освітньому процесі самоактуалізації особистості (за матеріалами дисертації «Філософсько-освітній вимір концепту духовного здоров'я» на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук). Вказується, що забезпечення духовного здоров'я особистості та формування її здатності до самоактуалізації мають багато точок перетину в освітній діяльності. Передусім мова йде про формування у особистості цілого комплексу якостей та здатностей, які, будучи спрямовані на її саморозвиток, одночасно є і механізмами забезпечення духовного здоров'я. Серед таких якостей насамперед слід вказати на розвиток потреби та здатності особистості до усвідомленого самопізнання, спрямованість до самоідентифікації, діяльність у напрямі саморозвитку та розкриття власних здатностей, формування у мотивації до особистісної саморегуляції. Усі ці якості формуються у освітньому процесі і по суті представляють собою інтегровані цілі постнекласичної освіти, яка фокусується на забезпеченні освітніми впливами здатності особистості до саморозвитку та самоактуалізації упродовж усього свого життя. Уточнено обґрунтування, що духовне здоров'я особистості визначається цілим комплексом складних соціокультурно-ціннісних феноменів та процесів. Отримало подальший розвиток: обґрунтування того, що цілепокладання освітньої діяльності щодо формування духовного здоров'я особистості здійснюється через розвиток її духовної культури, освіта при цьому виступає як транслятор духовної культури, за рахунок чого у освітній діяльності формується специфічний простір духовності – основна передумова «одухотворення особистості», створення середовища, яке забезпечує її духовне здоров'я; встановлення інноваційного характеру освітніх цілей формування духовного здоров'я у контексті постмодерних новацій; визначення того, що лише постановка у центр уваги духовного здоров'я забезпечує спрямованість освітнього процесу у гуманоцентричному напрямі, при цьому цілісність останнього знаходить свій вираз у конституюванні через високодуховні та інтелектуально-перетворюючі освітні технології здоров'ярозвиваючого і здоров'язберігаючого освітнього середовища як основного чинника духовно-ціннісного виховання особистості у якості інтегрованої мети усього освітнього процесу. Цей досвід може стати у нагоді викладачам, керівникам закладів загальної середньої освіти країни, хто цікавиться питанням формування духовних цінностей особистості, ціннісних орієнтацій здобувачів освіти, підвищенню професійної майстерності педагогів у питаннях здоров'язбереження та розвитку духовних цінностей здобувачів освіти.

Ключові слова: духовне здоров'я; самоактуалізація особистості; освітній процес; саморозвиток; особистісно орієнтована освіта.

The article analyzes the place of spiritual health in the educational process of self-actualization of the individual (based on the materials of the dissertation "Philosophical and educational dimension of the concept of spiritual health" for obtaining the scientific degree of Candidate of Philosophical Sciences). It is indicated that ensuring the spiritual health of an individual and forming his capacity for self-actualization have many points of intersection in educational activities. First of all, we are talking about the formation of a whole complex of qualities and abilities in an individual, which, being aimed at his self-development, are also mechanisms for ensuring spiritual health. Among such qualities, the development of the individual's need and ability for conscious self-knowledge, orientation towards self-identification, activities in the direction of self-development and disclosure of one's own abilities, formation of motivation for personal self-regulation should be noted. All these qualities are formed in the educational process and essentially represent the integrated goals of post-classical education, which focuses on providing educational influences to the individual's ability to self-development and self-actualization throughout his life. The justification that the

spiritual health of an individual is determined by a whole complex of complex socio-cultural and value phenomena and processes has been specified. Received further development: the justification of the fact that the goal-setting of educational activities regarding the formation of the spiritual health of an individual is carried out through the development of his spiritual culture, while education acts as a translator of spiritual culture, due to which a specific space of spirituality is formed in educational activities - the main prerequisite for "spiritualization of the individual", creating an environment that ensures her spiritual health; establishing the innovative nature of the educational goals of spiritual health formation in the context of postmodern innovations; determining that only putting spiritual health in the center of attention ensures the direction of the educational process in a humanocentric direction, while the integrity of the latter finds its expression in the constitution through highly spiritual and intellectually transforming educational technologies of a health-developing and health-preserving educational environment as the main factor spiritual and value education of the individual as an integrated goal of the entire educational process. This experience can be useful for teachers, heads of general secondary education institutions of the country, who are interested in the formation of spiritual values of the individual, value orientations of the students of education, improvement of the professional skills of teachers in matters of health care and development of spiritual values of students of education.

Key words: *spiritual health; self-actualization of the individual; educational process; self-development; personally oriented education.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Актуальність поставленого питання про здоров'я молодого покоління нашого суспільства є важливим завданням сьогодення. Термінологічно здоров'я розуміється як процес збереження й розвитку фізіологічних, біологічних і психічних функцій. Його також можуть розглядати як процес, що забезпечує життєдіяльність, необхідну якість життя і його тривалість, а також передумови для виконання людиною накреслених життєвих цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Згідно поглядів психолога гуманіста К. Роджерса, людина вважається здоровою, коли вона довіряє своєму організмові. Вона вбачає в ньому важливе джерело інформації, використовує свої відчуття, почуття й думки, а не поради інших [16].

Завдання формування духовності у контексті проблематики становлення здорової особистості в якості однієї з пріоритетних задач модернізації вітчизняної освіти.

Використання потенціалу концепту духовного здоров'я для визначення змісту освітньої діяльності, спрямованої на мету самоактуалізації особистості, вимагає передусім подолання технократичної орієнтації школи, посилення духовно-гуманітарних засад в освіті, реалізації особистісно орієнтованого підходу на основі переосмислення соціокультурних чинників і цінностей освітньої діяльності. Переконана, що освітні цілі самоактуалізації особистості у контексті духовних чинників цього процесу доцільно розглядати і з позиції збереження й зміцнення не лише духовного, а й загалом здоров'я всіх учасників освітнього процесу.

Формування мети освіти у межах її постнекласичної парадигми як самоактуалізацію особистості необхідно конкретизувати як цілеспрямований вплив на розвиток потреби й здатності особистості до самоактуалізації, і це є основний

здоров'язберігаючий та здоров'ярозвивальний ресурс системи освіти в сучасних умовах, виходячи з «розуміння особистості як системної динамічної якості, моральної, духовної, відповідальної й вільної особистості» [1, С.78]. Що стосується способів реалізації і генералізованої, і конкретної мети освітньої діяльності, то вони мають включати цілий спектр впливів – від прямого нормування освітнього процесу з упровадженням відповідних стандартів, спрямованих на підтримку здоров'я засобами саморозвитку особистості, до формування специфічного розвивального освітнього простору, орієнтованого на здоров'язбереження. Проте у будь-якому випадку в основі духовної детермінації саморозвитку особистості на засадах забезпечення її духовного та комплексного здоров'я має лежати формування її прагнення до такого саморозвитку, укоріненого у її потребах. А це можливо лише тоді, коли беруться до уваги духовні та психічні механізми детермінації особистісного саморозвитку, що передбачає звернення до внутрішнього, духовного світу людини, який при всій соціальній детермінованості та духовно-ціннісній визначеності має власну специфіку та логіку розвитку.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Саме з огляду на зазначене метою статті є визначення місця духовного здоров'я в освітньому процесі самоактуалізації особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Забезпечення духовного здоров'я особистості та формування її здатності до самоактуалізації мають багато точок перетину в освітній діяльності. Передусім мова йде про формування у особистості цілого комплексу якостей та здатностей, які, будучи спрямовані на її саморозвиток, одночасно є і механізмами забезпечення духовного здоров'я. Серед таких якостей насамперед слід вказати на розвиток потреби та здатності особистості до усвідомленого самопізнання, інтересу до власної особистості, до своїх можливостей та нахилів, а також і до можливих напрямів їх реалізації. Зацікавленість собою та перспективами

свого розвитку, свого розкриття як унікальної особистості є вихідним пунктом і самоактуалізації, і духовного здоров'я. Дуже добре це виразив В. Франкл, розглядаючи духовність як вищий значеннєвий вимір людини, який забезпечує її діалог з таємними глибинами власної душі, що спрямовує її до добра й власного удосконалення [2, С.132].

Сутнісною природою ціннісного стрижня людини є самоактуалізація особистості, яка дає можливість вибрати правильний напрямок у житті, працюючи над собою, над своїм духовно-моральним вдосконаленням. Тому в умовах кризи цінностей зростає актуальність визнання важливості духовно-моральної самоактуалізації особистості. Нажаль, сучасна освіта орієнтує учнів не на конструктивну самоактуалізацію, а лише на самореалізацію. При відсутності духовно-морального компоненту людина може самореалізовуватися в соціумі, але не може стати особистістю, що самоактуалізується. Сучасна молодь відрізняється високим рівнем інтелекту при відсутності знань духовного змісту [17].

Безпосередня діяльність особистості у напрямі саморозвитку та розкриття власних здатностей здійснюється на основі сформованої потреби до самореалізації, яка розуміється як розкриття її творчого особистісного потенціалу у життєдіяльності та комунікації з іншими людьми. Хоча у сучасній філософсько-освітній літературі наповненість концепту «самореалізація» є дискусійним питанням, не викликає сумнівів його зв'язок з духовними цінностями особистості, оскільки напрями самореалізації визначаються саме ними. Що стосується духовного здоров'я, то воно є необхідною основою позитивної самореалізації, оскільки без позитивних духовних цінностей самореалізація може здійснюватися і на шкоду суспільству та самій особистості в силу того, що «у актах вибору бездуховної особистості має місце пріоритет бездуховних цінностей, які ... свідомо обираються для задоволення егоїстичних прагнень до короткоплинного задоволення» [3, С.102].

Духовне здоров'я, як і будь-яке інше поняття, поліаспектне у своїй змістовій характеристиці. Розуміння сутності духовного здоров'я дозволяє забезпечити адекватне розуміння «цілісності» як фундаментального поняття особистості та її духовного світу і є інтегрованою характеристикою як суб'єкта освітньої діяльності. Духовне здоров'я індивіда залежить від складників духовної культури людства – освіти, науки, мистецтва, релігії, моралі, етики. Тому його рівень визначатиметься особистісною потребою у засвоєнні системи цінностей та якістю мотиваційно-ціннісного ставлення до складників духовної спадщини суспільства. Духовне здоров'я є інтегральним утво-

ренням і синтезує не лише психічні чи душевні якості, а всі особистісні характеристики, оскільки його носієм є особистість, а не психіка, інтелект чи свідомість. У зв'язку з цим духовне здоров'я не може бути однозначно інтерпретоване через певні ознаки та характеристики, а являє собою постійно змінну та багатовимірну реальність буття людини з урахуванням як внутрішніх духовних чинників її поведінки, так і соціокультурного контексту життєдіяльності [18, с. 18]. «Духовна домінанта нормує свідомість, позитивне мислення. Це у свою чергу передається у підсвідомість за допомогою переконання й віри, за посередництвом якого формується здоровий спосіб мислення, життя й здоров'я» [15, С.22].

Упровадження системи особистісно орієнтованого навчання, що має своєю інтегрованою метою формування здатності особистості до самоактуалізації, створює всі необхідні умови для розвитку особистісних здатностей, необхідних для становлення і підтримки духовного здоров'я, включаючи вибір цілей і способів самореалізації та самоактуалізації, усвідомлення унікальності та специфіки своєї особистості, прагнення до прояву власної самоцінності та власного творчого потенціалу у процесі своєї життєдіяльності.

Важливим аспектом при цьому є створення у такому освітньому середовищі умов для забезпечення духовного здоров'я за рахунок того, що особистість відчуває себе значущою та вільною у своїй діяльності щодо власного самотворення, що у якості одного із результатів має високий рівень духовного та здоров'я в силу того, що останнє «отожднюється з розвитком інтелекту, формуванням світогляду, переконань, із принципом саморозвитку й самореалізації особистості» [4, С.143].

Серед найважливіших напрямів особистісно орієнтованої освіти, що мають безпосереднє відношення до формування духовного здоров'я як атрибутивної складової самоактуалізації особистості, слід виділити кілька ключових компетенцій, що несуть і когнітивну, і ціннісну, і практично-життєдіяльнісне навантаження:

- здатність до ціннісного та буттєвого вибору у виборі форм життєдіяльності, виходячи з духовних засад власного розвитку;

- здатність до саморефлексії, уміння адекватно з погляду власного потенціалу розвитку та духовно наповнених життєвих орієнтирів оцінювати себе, своє місце у житті, свої прагнення та перспективи);

- здатність до творчої самореалізації, пошуку шляхів розкриття власного потенціалу на основі вищих духовних цінностей і визначеного з їх допомогою власного сенсу життя;

- здатність до самотворення свого духовного світу і самого себе, свідомо участь у соціокультурно детермінованих процесах соціалізації;

- здатність до комунікації з зовнішнім світом та іншими людьми на основі особистісної відповідальності як за свої дії та прагнення, так і за події, що відбуваються з іншими людьми та у суспільстві загалом;

- здатність протистояти маніпулятивним впливам і проявляти самостійність у думках та вчинках на основі розвитку такої якості, як автономність особистості і її духовно-когнітивної основи – духовно детермінованої самосвідомості і критичного мислення.

Вказані компетенції є необхідними якостями духовно здорової особистості і певною мірою можуть бути використані як змістовні орієнтири здоров'язберігаючого та здоров'я розвиваючого освітнього процесу. Вони є результатом освітньої діяльності, зорієнтованої на саморозвиток особистості у цілком конкретних параметрах. Іншими словами, не лише особистісні компетенції як результат спрямованої на особистісний розвиток освітньої діяльності свідчать про результативність процесу формування духовно здорового, а й самі характеристики освітньої діяльності у людинорозвивальному вимірі свідчать про її спрямованість на вказаний процес. Розвиваюча та духовно орієнтована «освіта у її сутнісному плані являє собою процес «складання» духовного світу особистості шляхом активної й діяльної проєкції якостей, що формуються (елементів) на зовнішній персоніфікований образ, який стає своєрідною «духовною домінантою», що поєднує й підпорядковує всі складові внутрішнього світу особистості» [5, С.20].

Серед духовно орієнтованих характеристик освіти найбільше значення має гуманоцентризм, через який реалізується її гуманітарна спрямованість на забезпечення умов для самоактуалізації особистості. В основі такого характеру освітньої діяльності лежить визнання самоцінності людини та пріоритетності мети формування її як духовно та фізично здорової особистості на основі вищих духовних цінностей. Проєктивно-модельною метою гуманоцентричної освіти є особистість, яка має сформований на основі вказаних цінностей сенс життя та власну життєву програму самоактуалізації, що підтримуються наявністю особистісної волі до творчого розкриття себе у власному контексті буття та максимально розвиненими здатностями до розкриття у процесі життєдіяльності власного потенціалу. Засоби для реалізації мети особистісної самоактуалізації у гуманоцентричній освіті ґрунтуються на індивідуальному підході та адаптації форм освітнього впливу до особливостей кожної людини, взаєморозумінні та співпраці освітньої комунікації, акцентуванні особистісно-діяльнісних форм освітнього процесу.

Принципово важливою характеристикою освітнього процесу, що орієнтований на забезпечення духовного здоров'я особистості, є наявність культуротворчого потенціалу. Завдяки такому потенціалу особистісно орієнтована освіта забезпечує збереження, передачу, відтворення й розвиток культури через формування відповідних особистісних якостей, що одночасно є ознаками духовного здоров'я їх носія. Культуротворчий освітній процес забезпечує не просто знання тих чи інших аспектів соціокультурного життя суспільства, а залучає особистість до світу культурних цінностей, формує її духовну культуру, забезпечує здатність до духовно-ціннісної умотивованої комунікації з іншими людьми. Адже якщо «знання є не що інше як досвід культури, то його фактологія, освітлена людською присутністю, ціннісним гуманітарним змістом, може бути зрозуміла (затребувана свідомістю) лише в контексті культури» [6, С.12-13].

Одним з найдієвіших освітньо-технологічних механізмів реалізації культуротворчого потенціалу освіти є забезпечення націокультурної ідентифікація особистості як установалення духовного взаємозв'язку між людиною і національною культурою, що є одним з важливих атрибутів духовного здоров'я. На особистісному рівні цей процес має своїм результатом формування почуття належності до національної культури, прийняття у якості основи власного духовного світу цінностей, що забезпечує буттєво підкріплений фундамент особистісного психічного благополуччя та духовного здоров'я.

Однією з характеристик здоров'язберігаючої та здоров'єрозвивальної освіти є її соціально-адаптуєча спрямованість, через що її доцільно характеризувати не лише як гуманоцентричну, а і як соціоцентричну у контексті адаптації особистості до її соціокультурного оточення [7]. Хоча у даному випадку можна говорити про формування особистості у контексті соціального здоров'я, здоров'я соціуму, проте цей процес опосередковано також пов'язаний із духовним здоров'ям. Адже у процесі соціалізації, який зорієнтований на забезпечення умов самоактуалізації особистості, відбувається не лише засвоєння й відтворення соціального досвіду, необхідного для безболісного входження у життя суспільства та попередження девіацій, а й забезпечення особистісних змістів вказаного соціального досвіду, що визначають відношення людини до світу, її соціальну позицію, у кінцевому рахунку – її самосвідомість та світоглядні цінності, що мають уже пряме відношення до духовного здоров'я.

Також потрібно мати на увазі ціннісно-комунікативний аспект соціалізації, яка відбувається у процесі взаємодії особистості зі своїм соціокультурним оточенням та іншими людьми і відпо-

відно супроводжується оволодінням духовними цінностями та формами спілкування, що на них ґрунтуються. Освітньо-технологічною складовою процесу соціалізації є навчання на основі саморефлексії та соціокультурної рефлексії, формування навичок збереження індивідуальності у соціокультурному оточенні, орієнтація на творчу самореалізацію як особистісну позицію у будь-якій життєвій ситуації. Цим забезпечується «відносна незалежність активності людини від прагматичних цілей», а також «її свобода від твердої залежності перед постійно мінливими ситуаціями» [8, С.48].

Безумовно, є й інші характеристики особистісно орієнтованої освіти, які визначають її спрямованість на формування духовно здорової особистості. Вони визначають такі якості освітнього процесу як формування особистісних змістів навчання й життя; розвиваюче навчання; формування освітнього середовища, орієнтованого на становлення індивідуальності; забезпечення духовно умотивованого розвитку особистості тощо. Всі ці якості характеризують духовно-ціннісне відношення до суб'єкта освітнього процесу як суб'єкта не лише навчання, а й життя і вимагають змісту освіти, який забезпечує передусім формування духовності та духовного здоров'я особистості. Проте слід зазначити, що вказані характеристики та якості забезпечують ефективний вплив освітньої діяльності на особистість та процес її духовного розвитку лише у тому випадку, коли існує усвідомлена включеність самої людини в реалізацію особистісно орієнтованою освітою своїх людиноформуючих функцій.

Розвиток особистості та забезпечення її духовного здоров'я можливе лише за наявності особистої відповідальності суб'єкта освітнього процесу за свій успіх, його готовності докласти особистих зусиль для досягнення результатів у царині особистісного розвитку [9]. Тому характерною особливістю особистісно орієнтованої освіти є організація системи впливів, які б спонукали кожну особистість до самостійного вирішення проблем, пов'язаних із своїм розвитком, як у освітній діяльності, так і у житті. Відповідальність людини за своє здоров'я, за свій духовний світ і смисложиттєві орієнтири і моделі діяльності виробляється через формування навичок самостійної оцінки ситуації й власного вибору форм поведінки. Сформований у освітньому процесі «світогляд, як певний набір знань, засвоєних культурних цінностей, первісно визначає поведінку людини, а також її активність, спрямовану на збереження й зміцнення здоров'я на різних етапах її росту й розвитку» [10, С.142].

Орієнтація на забезпечення здоров'я людини та його духовних детермінант яскраво виражена у змісті особистісно орієнтованої освіти, оскільки

остання спрямована на задоволення екзистенціальних потреб людини, таких як вільний вибір шляхів розкриття власної унікальності; можливості вільного формування власних світогляду, позиції, учинків; наявність самостійності і особистої відповідальності за розвиток власних якостей та вибір шляху їх розвитку; саморозвиток і самореалізація, самовизначення й творчість як принципові характеристики індивідуальних траєкторій освіти. Особистісно орієнтована освіта забезпечує можливість кожній людині творити власну унікальність, визначати свої форми життєдіяльності та своє місце у житті. Все це є суттєвими аспектами духовного здоров'я, які у змісті особистісної освіти відображаються у наступних його складових:

– аксіологічний компонент, який забезпечує введення особистості у світ духовних цінностей і сприяє вибору особистісно значущої системи ціннісних орієнтацій, включаючи і духовного здоров'я як системи духовних цінностей;

– когнітивний компонент, у межах якого особистість оволодіває знаннями щодо духовного світу та духовного здоров'я людини у межах більш широкого соціокультурно-ціннісного контексту та соціально-гуманітарних концепцій, які обґрунтують засади духовного здоров'я;

– діяльнісно-творчий компонент, який забезпечує духовні засади вибору особистістю індивідуальних форм життєдіяльності, способів самореалізації у творчій діяльності, шляхів реалізації власних творчих здібностей та набуття життєво важливих навичок, що забезпечують здоровий спосіб життя;

– особистісно-самоактуалізуючий, у межах якого формуються мотивація та здатності особистості до самопізнання, розвитку рефлексивних та здатностей критичного мислення, у процесі чого особистість оволодіває навичками саморегуляції, самовдосконалення й самовизначення, вибору сенсу життя та формування життєвої позиції [11, С.14].

Самі по собі ціннісно-змістовні аспекти особистісно орієнтованої освіти безумовно значимі, несуть у собі значний потенціал формування духовного здоров'я і самоактуалізації особистості. Але не меншу роль відіграють процесуальні аспекти освіти, які розкривають і визначальні технологічний та суб'єктно-комунікаційний аспекти освітнього процесу. Процесуально-технологічна складова особистісно орієнтованої освіти визначається її загальнометодологічними установками і також спрямована на формування духовно здорової особистості. Вона надає освітньому процесі такої інтегральної якості, як акцентування розвитку індивідуально-значеннєвої сфери, яке відбувається за наявності емоційних переживань індивідуального досвіду оволодіння духов-

ними цінностями, у процесі вільного спілкування щодо різних цінностей, поглядів, позицій, наукових підходів та проектування різних можливих вирішень пізнавальних і практичних завдань.

При цьому основною умовою як особистісного саморозвитку, так і забезпечення особистісного духовного здоров'я виступає залучення особистості до критичного аналізу, відбору і конструювання значущого для неї змісту і процесу освіти у контексті власного досвіду і власних ціннісних орієнтирів. Як справедливо вказує Є. Климонова, «розгляд здоров'я як однієї із ключових життєвих цінностей, долає вузький обрій егоцентризму завдяки тому, що такий підхід пропонує розуміння здоров'я як сутнісної характеристики людини. ... здоров'я як самоцінність і духовність не протистоять один одному, а утворюють органічну єдність» [10, С.44].

Це є основна умова успішного вирішення завдань особистісно орієнтованої освіти на практичному рівні, оскільки вона представляє собою освіту суб'єкта, максимально звернену до його індивідуального досвіду, його потреби в самоорганізації, самовизначенні, саморозвитку. Уміння самовизначатися в освітньому процесі є по суті моделлю життєвого самовизначення, а тому має особливу цінність у процесі формування духовного здоров'я і як умова успішного вибору власного життєвого шляху, і як критерій формування навичок вибору на основі власної системи духовних цінностей.

Принциповою процесуальною особливістю особистісно орієнтованої освіти, яка визначає її потенціал духовного розвитку та самоактуалізації особистості, є конституювання усіх без винятку учасників освітнього процесу, включаючи і тих, кого навчають, як його суб'єктів, хоча у реальній освітній практиці перехід від об'єкт-суб'єктних до суб'єкт-суб'єктних відносин є відображає не стільки фактичний стан, скільки бажану мету. Між тим саме суб'єктну позицію всіх без винятку учасників освітнього процесу слід розглядати як основну передумову реального впливу освітнього середовища на розвиток особистості та забезпечення її духовного здоров'я. Тільки відчуваючи себе суб'єктом власного розвитку особистість формує й розкриває свою власну природу, привласнює й творить предмети культури, знаходить можливості значущого для себе спілкування з іншими людьми проявляє інтерес до самопізнання. Все це можливе лише у тому випадку, коли у освітньому середовищі створюються розвиваючі (а відповідно одночасно і здоров'ярозвиваючі) умови, у яких проявляється потреба й формується готовність особистості до самоосвіти й самовиховання, до діяльності щодо самовдосконалення себе й освоєння здорового способу життя. Як вказує Н. Малярчук, «найбільш ефек-

тивною є перетворююча стратегія турботи про здоров'я, яка базується на активній діяльності самої людини... Перетворююча стратегія лежить в основі творчої моделі процесу оздоровлення, яка ґрунтується на актуалізації й активізації тілесних, душевних і духовних ресурсів людини» [4, С.143].

Характеризуючи освітній процес з позиції його відповідності завданням формування духовного здоров'я, потрібно виділити стрижневу якість, при допомозі якої можна здійснювати ті чи інші інноваційні перетворення. Особистісно орієнтована, а відповідно і орієнтована на формування духовно здорової особистості освіта характеризується домінуванням «особистісного виміру», тобто пріоритетним розвитком тих складових освітнього процесу, які безпосередньо визначають особистісний розвиток [12]. Зрозуміло, що у такому випадку основним критерієм доцільності інноваційних змін в організації освітнього процесу з погляду вирішення завдання формування духовного здоров'я має бути їх спрямованість на особистісний розвиток усіх суб'єктів освітнього процесу.

Відтак важливою характеристикою освітнього процесу, який забезпечує формування духовного здоров'я особистості, є його спрямованість і особливості організації, що визначають характер взаємодії між учасниками освітнього процесу в їхній діяльності та відповідність методів, технологій, матеріальних і професійно-кадрових складових завданням особистісного розвитку. Відповідно до кола чинників формування духовного здоров'я потрапляють особливості методів чи технологій викладання та навчання, орієнтація на способи навчання (кооперативне навчання, індивідуальний чи диференційований підхід до навчання, конкурентне навчання тощо), наявність орієнтації на індивідуальні інтереси і здатності різних учасників освітнього процесу, способи й стиль внутрішньої комунікації, зокрема, наявність партнерських відносин між педагогами та учнями, орієнтація на диверсифікацію змісту навчання, рівня й методів його засвоєння у залежності від потреб і бажань суб'єктів освітнього процесу тощо. Важливими аспектами особистої орієнтації є якість викладацького складу, рівень його компетентності, професійних знань, умінь і навичок, сформованість професійно значимих особистісних якостей, що у комплексі забезпечують як належну якість, інноваційність, особистісну спрямованість освітнього процесу, так і конструктивну взаємодію його учасників, а також матеріальні умови реалізації його реалізації.

У сучасних умовах дуже велику роль у реалізації особистісно орієнтованої освіти відіграє технологічна складова освітньої діяльності. Хоча дискусія відносно відповідності педагогічних

технологій (стандартизуючих за своєю суттю) завданню орієнтації освіти на унікальні потреби саморозвитку кожної особистості продовжує бути актуальною, технологізація освітньої діяльності, особливо враховуючи все більше використання електронних інформаційних ресурсів переводить її у площину максимального узгодження технологічності та творчості. Вирішення проблеми вбачається у розробці та упровадженні так званих високих педагогічних технологій, які поєднують алгоритмічність освітнього процесу з його творчою диверсифікацією та адаптацією. Найбільш близькими до них на сьогодні є особистісно орієнтовані навчальні технології, які одночасно забезпечують на операційному рівні реалізацію і цілей особистісного розвитку, і цілей формування духовного здоров'я особистості [13].

Хоча класифікація та критеріальність віднесення до таких технологій не є усталеними, все ж на основі аналізу наукової літератури та освітньої практики є можливість визначитися з базовим складом технологічного забезпечення освітнього процесу, орієнтованого на саморозвиток особистості та її духовного здоров'я. Сюди входять перш за все технології особистісно орієнтованого навчання, метою яких є розвиток особистісних якостей, виходячи з пріоритетності духовних чинників та соціальної значущості їх формування, за допомогою навчальних предметів. Спектр таких якостей досить різноманітний: розумові, мовні, поведінкові, комунікативні, творчі, фізичні, емоційно-почуттєві, екзистенціальні та інші якості особистості. Завдання особистісно орієнтованої освіти при цьому постійно розширюються в міру того, як виявляються все нові характеристики та можливі напрями розвитку людини. Одним з пріоритетних напрямів є орієнтація освітнього процесу на формування у особистості так званого множинного інтелекту (теорія Говарда), а також адаптація особистісного навчання до різних типів сприйняття інформації. При цьому духовне здоров'я є інтегрованою якістю, формуванню якої підпорядкований увесь освітній процес. За рахунок даної технології забезпечується передусім самовираження суб'єктів освітнього процесу, оскільки саме воно є технологічним механізмом закріплення тих або інших особистісних якостей і забезпечення духовного здоров'я особистості.

Достатньо поширеною у вітчизняній освітній практиці є технологія диференційованого (індивідуалізованого) навчання, у межах якої освітній процес керується установками на адаптацію змісту і методів навчання та виховання до індивідуальних особливостей суб'єктів освітнього процесу. При цьому «мова йде про істотні зміни самого типу педагогічного мислення й практики, які орієнтовані не стільки логікою предмета,

який вивчається, скільки логікою становлення особистості» [6, С.12]. Дана технологія найбільш ефективна для узгодження освітнього процесу з потребами та особливостями аудиторії, для забезпечення мотивації до навчання. Вона є незамінною при формуванні навичок здорового способу життя, враховуючи різноманіття чинників, які можуть спонукати людей до його прийняття.

Знайшли визнання серед вітчизняних педагогів і такі технології, як технологія проблемного навчання та технологія діалогового навчання. У межах першої саморозвиток особистості забезпечується за рахунок постановки розвиваючої мети, формулювання проблемної ситуації або проблемного питання, а також пошуку варіантів розв'язку, які дають широкий простір для індивідуальної творчості та самовираження, забезпечує розвиток мислення, здатності до аналізу й рефлексивно-оцінної діяльності. У межах другої освітній процес здійснюється на діалоговій основі, при цьому створюється простір ефективного спілкування, де розвивається цілий спектр особистісних здатностей: інформаційно-комунікативна на основі інформаційного обміну, інтерактивна на основі організаційного аспекту спілкування, емотивна на основі установлення емоційного контакту, креативна на основі обміну ідеями, духовно-культурна на основі обміну духовними цінностями тощо. У обох випадках духовне здоров'я знаходиться серед пріоритетних якостей особистості, на формування якого орієнтується освітній процес.

На сьогодні існує чимало освітніх технологій, орієнтованих на особистісний розвиток та формування духовного здоров'я особистості, які ще не знайшли достатньої підтримки у вітчизняних педагогів, хоча і демонструють свою високу ефективність у якості засобів досягнення цілей розвитку особистості. Тут передусім слід відмітити технологію ненасильницького навчання, яка дозволяє використовувати психологічні й педагогічні засоби конструктивної взаємодії педагогів і учнів і формувати механізми комунікації і освітній простір, сприятливий для вільного творчого розвитку особистості. Характерно, що при цьому створюються і передумови для формування духовного здоров'я особистості в умовах наявності творчого вибору форм діяльності, сприятливого психологічного мікроклімату, позитивного емоційного фону. У межах технології рефлексивного навчання створюються ефективні механізми зворотного зв'язку, які забезпечують коригування навчального процесу у відповідності з потребами особистісного розвитку. Тут позитивним також є формування здатності особистості до оцінювальної діяльності, що вкрай важливо для становлення її духовного світу. Чималий технологічний розвивальний потенціал містить освіта

для справедливості, партнерське навчання, різноманітні технології кооперативного навчання тощо [14]. В цілому ефективно застосування освіти, орієнтованої на особистісний розвиток, на технологічному рівні забезпечує не лише виконання завдань само актуалізації особистості, а й формування її духовного здоров'я.

Таким чином, формування духовного здоров'я та створення передумов для самоактуалізації особистості є взаємопереплетеними процесами. З одного боку, в основі орієнтації особистості на самоактуалізацію лежать духовні цінності, які характеризують її як духовно здорову людину. З іншого боку, трансформація освітнього процесу на постнекласичних засадах, що має метою особистісний саморозвиток, з необхідністю ставить завдання формування духовного здоров'я в освітньому процесі.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Саме духовне здоров'я в умовах ціннісної кризи цивілізації стає основним чинником відновлення гармонійних стосунків людини з собою, суспільством та природою і вирішення глобальних проблем сучасності. Оскільки цінності духовного здоров'я формуються в процесі виховання особистості, найвагомішу роль у цьому процесі відіграє система освіти [19, с. 5; 20, с. 16].

Забезпечення духовного здоров'я особистості та формування її здатності до самоактуалізації мають багато точок перетину в освітній діяльності. Передусім мова йде про формування у особистості цілого комплексу якостей та здатностей, які, будучи спрямовані на її саморозвиток, одночасно є і механізмами забезпечення духовного здоров'я. Серед таких якостей насамперед слід вказати на розвиток потреби та здатності особистості до усвідомленого самопізнання, спрямованість до самоідентифікації, діяльність у напрямі саморозвитку та розкриття власних здатностей, формування мотивації до особистісної саморегуляції. Усі ці якості формуються у освітньому процесі і по суті представляють со-

бою інтегровані цілі постнекласичної освіти, яка фокусується на забезпеченні освітніми впливами здатності особистості до саморозвитку, самоактуалізації упродовж усього життя.

Без сформованих у особистості уявлень про духовне здоров'я неможливо говорити про наявність її духовних основ розвитку та життєдіяльності. У навчальному процесі без постановки у центр уваги духовного здоров'я неможливо правильно акцентувати вивчення людинознавчих предметів і відповідно спрямувати навчально-виховний процес у гуманоцентричному напрямі. Відсутність акцентування у освітньому процесі дійсно високодуховних якостей, які мають сформувати духовно здорову людину, приводить до реальної бездуховності і людини, і суспільства. Адже в остаточному підсумку на першому місці виявляються прагматичні та матеріальні мотиви діяльності, і освіта стає не механізмом формування духовної людини, а всього лише засобом забезпечення її життєвого успіху.

Загальна освіта повинна стимулювати бажання духовного розвитку, духовного вдосконалення, виникнення внутрішньої потреби використовувати в житті загальнолюдські моральні принципи, щоб людина розуміла, що духовне — це головне в житті, що без духовності неможливо стати по-справжньому культурною людиною [21].

Цілісність освітнього процесу, зорієнтованого на забезпечення пріоритетності духовного здоров'я, знаходить свій вираз у конституюванні здоров'ярозвиваючого і здоров'язберігаючого освітнього середовища як основного чинника формування культури здоров'я та його духовної складової. При цьому освітній заклад не лише забезпечує сприятливе для здоров'я особистості освітнє середовище, а й впливає на оздоровлення соціального мікросередовища навколо себе, забезпечуючи в цілому безпечне та духовно сприятливе для людей соціально-освітнє, соціалізуюче виховне середовище на рівні мікрорайону чи територіальної громади.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Dulina, G. S. (2008). Kriterii duhovno-nravstvennogo zdorov'ja sovremennoj molodezhi [Criteria for the spiritual and moral health of modern youth]. *Al'manah sovremennoj nauki i obrazovanija – Almanah of modern science and education*, 4(11)-2, 78-79 [in Russian].
2. Frank, S. L. (1992). Duhovnye osnovy obshhestva: vvedenie v social'nuju filosofiju [Spiritual foundations of society: an introduction to social philosophy]. *Logos* [in Russian].
3. Stepanova, I.N. (2006). Duhovnost' lichnosti kak problema filosofii obrazovanija [Spirituality of the individual as a problem in the philosophy of education]. *Vesnik Tjumenskij gosudarstvennyj universitet – Visnyk Tiumensk's State University*, 2, 99-107 [in Russian].
4. Maliarchuk, N. N. (2012). Individual'noe zdorov'e kak otrazhenie fizicheskoy, psichicheskoy i duhovnoj prirody cheloveka. Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i juridicheskie nauki, kul'turologija i iskusstvovedenie [Individual health as a reflection of the physical, mental and spiritual nature of a person. Historical, philosophical, political and legal sciences, cultural studies and art history]. *Voprosy teorii i praktiki – Issues of theory and practice*, 6-1, 141-144 [in Russian].
5. Zapesotskii, A. S. (2006). Osnovnye paradigmy i modeli obrazovatel'noj dejatel'nosti. Filosofija social'nyh gumanitarnykh nauk: uchebnik pod redakciej S.A. Lebedeva [Basic paradigms and models of educational activities. In Lebedev, S.A. (Ed). *Philosophy of social humanities: textbook*. Moscow. Akad.project, part II (5), 8-28 [in Russian].

6. Valitskaia, A. P. (2002). Kak vozmozhna obshhaja terapija obrazovaniia ili o mezhdisciplinarnom statuse ponjatija «dialog». [How general therapy of education is possible or about the interdisciplinary status of the concept of "dialogue". *Dialog v obrazovanii. Sbornik materialov konferencii – Dialogue in education. Collection of conference materials. Series «Symposium»*, 22. St. Petersburg Philosophical Society, 9-16 [in Russian].
7. Lukianova, M. I. (2007). Zdorov'esberegajushhie resursy lichnostno-orientirovannogo obuchenija [Health-saving resources of person-centered learning]. *Uchitel' – Teacher*, 6, 17-23 [in Russian].
8. Tvorogova, N. D. (2006). Duhovnoe zdorov'e [Spiritual health]. *Vestnik Universiteta Rossiiskoi akademii obrazovaniia – Herald of the University of the Russian Academy of Sciences*, 4, 44-53 [in Russian].
9. Uzhakova, N. V. (2006). Tsenostnye osnovaniia samorealizatsii litsnosti: sotsialno-filosofskii analiz [Cennostnye osnovaniia samorealizatsii lichnosti: social'no-filosofskij analiz]. Extended abstract of Candidate's thesis. Arkhangel'sk: Izd-vo GOU VPO „Pomorski gosudarstvennyi universitet im. M.V. Lomonosova [in Russian].
10. Klimonova, E. S. (2007). Konceptija zdorov'ja v filosofskom diskurse [Concept of health in philosophical discourse]. *Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Lingvistika i mezhkulturaia kommunikatsiia – Herald of Voronezh State University. Series: Linguistics and Intercultural communication*, 2-2, 136-142 [in Russian].
11. Bondarevskaia, E.V. (1997). Gumanisticheskaia paradigma lichnostno-orientirovannogo obrazovaniia [Humanistic paradigm of personality-oriented education]. *Pedagogika – Pedagogy*, 4, 12-17 [in Russian].
12. Kazantseva, D. B. (2010). Transformatsyonnye protsesy duhovnogo potentsiala lichnosti: monographia. [Transformation processes of the spiritual potential of the individual]. Pensa: Izd-vo PGU [in Russian].
13. Naumenko, U. V. (2005). Zdoroviesberegaiushchaia deiatelnost shkoly [Health-saving activities at school]. *Pedagogika – Pedagogy*, 6, 37-44 [in Russian].
14. Madzhuga, A. G. (2011). Pedagogicheskaia kontsepsiia zdoroviesozidaiushchei funktsii obrazovaniia [Pedagogical concept of the health-creating function of education]. Extended abstract of Doctor's thesis [in Russian].
15. Troshyn, V. D. (2010). Duhovnaia dominanta – osnova zhizni i zdorovia [Spiritual dominant is the basis of life and health]. *Meditsinski almanach – Medical almanac*, 2, 21-24 [in Russian].
16. Rodzhers, K. R. (2001). Stanovleniie lichnosti. Vzgliad na psichoterapiiu [Personality formation. A look at the psychotherapy]. Moscow: Eksmo-Press [in Russian].
17. Pomytkin, E. O. (2005). Psychologia duhovnogo rozvytku osobystosti: monographia [Psychology of spiritual development of specialness]. Kyiv: Nash chas [in Ukrainian].
18. Boichuk, U. D., & Naumenko, N. V. (2018). Pidgotovka maibutnikh vchyteliv do formuvannia duhovnogo zdorovia molodshykh shkoliariv: monographia [Preparing future teachers to shape the spiritual health of young students]. Kharkiv: FOP Mezivna V.V. [in Ukrainian].
19. Boichuk, U. D. (2017). Suchasni pidkhody do rozuminnia sutnosti zdorovia liudyny ta sumizhnykh z nym poniat [Modern approaches to understanding the essence of human health and related concepts]. In Boichuk, U.D. (ed). *Zagalna teoriia zdorovia i zdoroviazberezhennia: kolektyvna monographia – The general theory of health and health preservation: a collective monograph* (p. 5-16). Kharkiv: Vyd. Rozhko S.G. [in Ukrainian].
20. Boichuk, U. D., & Naumenko, N. V. (2017). Dukhovne zdorovia: naukovy analiz poniattia [Spiritual health: scientific analysis of the concept]. In Boichuk, U. D. (ed). *Zagalna teoriia zdorovia i zdoroviazberezhennia: kolektyvna monographia – The general theory of health and health preservation: a collective monograph* (p. 16-26). Kharkiv: Vyd. Rozhko S.G. [in Ukrainian].
21. Babich, V. P. & Rybalko, L. S. (Eds). (2019). Dukhovno-intelektualne vykhovannia ta navchannia molodi u KhKhI stolitti: mizhnarodna kolektyvna monohrafiia [Spiritual-intellectual upbringing and teaching of youth in the 21st century: an international collective monograph]. Kharkov: View. WSNOS [in Ukrainian].